

Como levar unha vida honesta

Consellos de
Martíño de Dumio
a Miro, rei de Galicia

Consello
da Cultura
Galega

Como levar unha vida honesta

Consellos de
Martíño de Dumio
a Miro, rei de Galicia

Edita

© Consello da Cultura Galega, 2023

ISBN 978-84-17802-53-0

Depósito legal: C 461-2023

DOI: 10.17075/cluvh.2023

Coordinación da edición: Manuel Gago

Deseño: Pepe Barro

Maquetación: Xosé Salgado

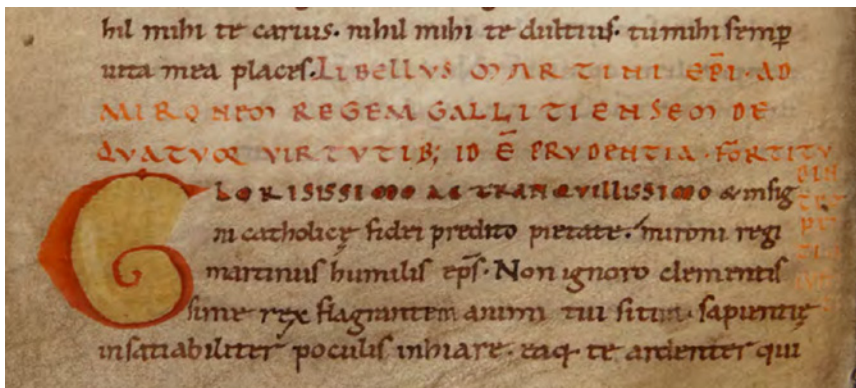
Ilustracións: Celsius Pictor

Revisión lingüística: Beatriz Fariñas / Begoña Tajés

Tradución do texto en inglés de Rebecca A. Devlin: Cristina Río

Impresión: Tórculo

- 9 **E fixéronse parte de nós**
Rosario Álvarez
- 19 ***Formula vitae honestae***
Fórmula para unha vida honesta
Martíño de Dumio
Edición do texto en latín: Laura Ranero Riestra
Tradución: Xosé Antonio López Silva
- 39 **O reino suevo na xénese de Galicia**
Anselmo López Carreira
- 59 **Galaicorromanos e suevos: as claves dun encontro**
Rebecca A. Devlin
- 69 **As conexións internacionais do reino suevo**
José Carlos Sánchez Pardo
- 81 **A cultura sueva na Gallaecia da época
de Martíño de Dumio, bispo de Braga**
J. Eduardo López Pereira
- 91 ***A Formula vitae honestae***
Laura Ranero Riestra
- 103 **A figura de Martíño de Dumio e o grupo Nós.
Unha relación estendida**
Xosé Antonio López Silva
- 135 **Poñer voz á terra de ninguén.
Os suevos e o primeiro reino de Galicia
no imaxinario da cultura galega contemporánea**
Manuel Gago

Libellus martini episcopi ad mironem regem gallitiensem de quatuor virtutibus id est prudentia fortitudine temperantia iustitia.

**Pequeno libro do bispo Martiño a Miro, rei de Galicia,
sobre as catro virtudes: a prudencia, a fortaleza,
a temperanza e a xustiza.**

Universidade de Liexa (Bélxica).
Biblioteca. Manuscrito 45 (1101-1125)

Formula vitae honestae
Fórmula para unha vida honesta

Martiño de Dumio

Edición do texto en latín: Laura Ranero Riestra
Tradución: Xosé Antonio López Silva

DOI: 10.17075/cluvh.2023.001

Gloriosissimo ac tranquillissimo et insigni catholicae fidei praedito pietate Mironi regi Martinus humilis episcopus.

- 1 Non ignoro, clementissime rex, flagrantissimam tui animi sitim sapientiae insatiabiliter poculis inhiare eaque te ardenter, quibus moralis scientiae riuuli manant, fluenta requirere et ob hoc humilitatem meam tuis saepius litteris admonere ut dignationi tuae crebro aliquid per epistolam scribens aut consolationis aut exhortationis alicuius etsi qualiacumque sint offeram dicta. Sed quamuis hoc a me laudabile tuae pietatis exigat studium, scio tamen tenuitati meae insolentem continuo a cautis impingi proteruiam, si regalis reuerentiae grauitatem aut assiduis aut uilibus, ut libet, dictis attingam. Et ideo ne aut ego licentia piae inuitationis abuterer loquendo aut uestro magis desiderio obsisterem reticendo, libellum hunc nulla sophismatum ostentatione politum, sed planitie purae simplicitatis exertum capacibus fidenter auribus obtuli recitandum. Quem non uestrae specialiter institutioni, cui naturalis sapientiae sagacitas praesto est, sed generaliter his conscripsi quos ministeriis tuis adstantes haec conuenit legere, intellegere et tenere. Titulus autem libelli est Formula uitae honestae, quem idcirco tali uolui uocabulo superscribi, quia non illa ardua et perfecta quae a paucis et egregiis deicolis patrantur instituit, sed ea magis commonet quae et sine diuinarum scripturarum praeceptis naturali tantum humanae intellegentiae lege etiam a laicis recte honesteque uiuentibus ualeant adimpleri.

- 1a Quattuor uirtutum species multorum sapientum sententiis definitae sunt quibus humanus animus comptus ad honestatem uitae possit

Martíño, humilde bispo, ao rei Miro, moi glorioso, pacífico e dotado de insigne piedade na fe católica.

- 1 Non ignoro, clementísimo rei, que a moi ardente sede da túa mente desexa, sen saciarte, beber nos copos da sabedoría e ardentemente buscas os ríos dos que manan os regatos da ciencia moral, e por iso acotío, coas túas cartas, constantemente solicítaslle á miña humilde persoa que lle escriba á túa dignidade, na forma de epístola, algunhas palabras de consolación ou exhortación, calquera que sexa o tipo das que eu che poida ofrecer. Aínda que o loable apaixonamento da túa piedade estea a me esixir isto, ben sei, no entanto, que a insolente ousadía da miña insignificancia ha ser denunciada axiña por aqueles homes cautos, no caso de que toque a gravidade da reverencia debida á vosa real persoa con expresións cotiás ou, mesmo se cadra, de estilo baixo. E así, para non abusar eu coa miña fala da licenza dunha pía invitación, nin opoñerme ao voso desexo co meu silencio, presenteivos este libriño pulido da ostentación de sofismas, pero elaborado coa chaira da sinxeleza pura, co fin de ser recitado a uns oídos ben capaces, mercé á súa fe. Non o escribín para a vosa instrución en especial, pois xa posuídes a sagacidade dunha sabedoría natural, senón de xeito xeral, para os que contigo colaboran no teu ministerio; a eles convenlles lelo, entendelo e interiorizalo. O título deste libriño é *Fórmula para unha vida honesta*. Quixen que figurase este vocábulo no inicio debido a que non ensina aquelas cousas arduas e perfectas que son patrimonio duns poucos e egrexios servidores de Deus, senón que exhorta respecto das que poden cumprir os laicos que viven recta e honestamente sen necesidade dos preceptos das divinas escrituras, só grazas á lei natural da humana intelixencia.

- 1a Catro clases de virtudes foron definidas segundo as sentenzas de moitos sabios; dotado delas, o espírito humano pode acadar a honestidade da vida. A primeira destas é a prudencia; a segunda, a magnanimidade; a terceira, a continencia; a cuarta, a xustiza. Cada unha delas, xunto coas obrigas que abaixo se engaden, fan a un varón persoa honesta e de bos costumes.

accedere: harum prima est prudentia, secunda magnanimitas, tertia continentia, quarta iustitia. Singulae igitur his officiis quae subter adnexa sunt honestum ac bene moratum uirum efficiunt.

- 2 Quisquis ergo prudentiam sequi desideras, tunc per rationem recte uiues, si omnia prius aestimes et perpenses et dignitatem rebus non ex opinione multorum, sed ex earum natura constituas. Nam scire debes quia sunt quae non uideantur bona esse et sunt, et sunt quae uideantur et non sunt. Quaecumque autem ex rebus transitoriis possides, non mireris nec magni aestimes quod caducum est nec apud te quae habes tamquam aliena seruabis, sed pro te tamquam tua et dispenses et utaris. Si prudentiam amplecteris, ubique idem eris et prout rerum uarietas exigit, ita te accomodes tempori nec te in aliquibus mutes, sed potius aptes, sicut manus quae eadem est et cum in palmam extenditur et cum in pugnum adstringitur. Prudentis proprium est examinare consilia et non cito facili credulitate ad falsa prolabi. De dubiis non definias, sed suspensam tene sententiam. Nihil affirmes, quia non omne quod uerisimile est statim et uerum est, sicut et saepius quod primum incredibile uidetur non continuo falsum est. Crebro siquidem faciem mendacii ueritas retinet, crebro mendacium specie ueritatis occulitur. Nam sicut aliquotiens tristem frontem amicus et blandam adulator ostendit, sic uerisimile coloratur et ut fallat uel subripiat comitur. Si prudens esse cupis, in futura prospectum intende et quae possunt contingere, animo tuo cuncta propone. Nihil tibi subitum sit, sed totum ante prospicies. Nam qui prudens est non dicit: “Non putaui hoc fieri”, quia non dubitat, sed exspectat, nec suspicatur, sed cauet. Cuiuscumque facti causam require: cum initia inueneris, exitus cogitabis. Scito in quibusdam

- 2 Quen queira que sexas ti, que desexas acadar a prudencia, has vivir rectamente segundo a razón se antes de nada estimas e meditas e estableces a dignidade das cousas, non a partir da opinión de moitos, senón da súa natureza. Pois debes saber que hai cousas que non semellan ser boas, e que o son, e cousas que semellan selo e non o son. E calquera das cousas transitorias que posúas, non as admires nin estimes moito, porque son algo caduco, nin reteñas aquelas cousas que posúes, coma se fosen alleas; pola contra, dispón delas e úsaas no teu favor coma se fosen túas. Se abrazas a prudencia, alí onde esteas debes ser o mesmo, e ata onde a variedade das circunstancias o esixa, acomódate á situación e non cambies no que sexa, senón mellor adáptate, como a man, que é a mesma cando se estende na palma e cando se pecha no puño.

É propio do prudente someter a exame os consellos e non esvarar rápido cara ás falsidades debido a unha credulidade fácil. Non te definas acerca das cousas dubidosas; pola contra, mantén suspendida a túa opinión. Non afirmes nada, porque non todo o que decontado é verosímil resulta logo verdadeiro, igual que a miúdo o que nun primeiro momento semella incrible a continuación non é falso. Pois decotío a verdade mantén o rostro da mentira, e decotío a mentira ocúltase nunha especie de verdade. Igual que en ocasións un amigo amosa un aspecto severo e o adúlador un máis atractivo, así a mentira toma fermosas cores e acompáñase de verosimilitude co fin de enganar e desconcertar.

Se desexas ser prudente, dirixe a vista cara ao futuro e ten en mente todo o que poida ocorrer. Que nada che sexa imprevisto; pola contra, debes prevelo todo por anticipado. O que é prudente non di: «non pensei que isto ía pasar», porque non dubida, senón que espera, e non ten sospeitas, senón que toma as súas precaucións. Busca a causa de calquera feito. Cando atopes o comezo, meditarás sobre o desenlace. Tes que saber que debes perseverar nalgunhas cousas, xa que as comezaches, mais nin sequera comezar aquelas nas que perseverar sexa prexudicial.

perseuerare te debere, quia coepisti: quaedam uero nec incipere in quibus perseuerare sit noxium. Prudens fallere non uult, falli non potest. Opiniones tuae iudicia sint. Cogitationes uagas et uelut somnio similes non recipies, quibus si animum tuum oblectaueris, cum omnia disposueris, tristis remanebis. Sed cogitatio tua stabilis et certa siue deliberet siue quaerat siue contempletur non recedat a uero. Sermo quoque tuus non sit inanis, sed aut suadeat aut moneat aut consoletur aut praecipiat. Lauda parce, uitupera parcius. Nam similiter reprehensibilis est nimia laudatio quam immoderata culpatio; illa siquidem adulatione, ista malignitate suspecta est. Testimonium ueritati, non amicitiae reddas. Cum consideratione promitte, plenius quam promiseris praesta. Si prudens es, animus tuus tribus temporibus dispensetur: praesentia ordina, futura praeuide, praeterita recordare. Nam qui nihil de praeterito cogitat perdit uitam, qui nihil de futuro praemeditatur in omnia incautus incedit. Propone autem animo et mala futura et bona, ut illa sustinere possis, ista moderare. Non semper in actu sis, sed interdum animo tuo requiem dato, sed requies ipsa plena sit sapientiae studiis et cogitationibus bonis. Nam prudens numquam otio marcet. Animum aliquando remissum habet, numquam solutum. Accelerat tarda, perplexa expedit, dura mollit, ardua exaequat. Scit enim quid qua uia adgredi debeat et cito singula et distincte uidet consilia imperitorum. Ex apertis obscura aestimat, ex paruulis magna, ex proximis remota, ex partibus tota. Non te moveat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat intendito, nec quam multis, sed qualibus placeas cogita. Id quaere quod potest inueniri, id disce quod potest sciri, id opta quod optari coram omnibus potest. Nec altiori te rei imponas in qua stanti tibi tremendum, descendenti

O prudente non quere enganar, nin pode ser enganado. Que as túas opinións sexan xuízos. Non aceptes pensamentos erradios e semellantes aos dun soño. Se con eles abrazas o teu ánimo, cando teñas todo arranxado, hante deixar triste. Que o teu pensamento, estable e certo, xa estea a deliberar, a inquirir ou a considerar, non se afaste da verdade. Que a túa fala non sexa baleira, senón que sirva para persuadir, aconsellar, consolar ou ensinar. Loas con sobriedade e recrimina con aínda maior sobriedade. É igual de digna de reproche a loanza excesiva que a recriminación desmesurada, pois aquela é sospeitosa de adulación, e esta, de malignidade. Dá testemuño de verdade, non de amizade. Promete con consideración e devolve máis do que prometeras.

Se es prudente, o teu espírito ha de se dispoñer en función de tres tempos: ordena o presente, prevé o futuro, lembra o pasado. Pois quen non pensa nada acerca do pasado perde a vida, e quen non medita con previsión sobre o futuro cae en todo coma un incauto. Ten en mente os males futuros e asemade os bens, para que poidas soportar aqueles e moderar estes. Non esteas sempre a facer cousas; dálle de cando en vez descanso á túa mente, pero que ese mesmo descanso estea cheo de estudos de sabedoría e mais de bos pensamentos. Pois o prudente nunca cae no ocio. De cando en vez, ten a mente remisa, nunca solta. El acelera o lento, aclara o asombroso, abranda o duro, achaia o arduo. Tamén coñece por que camiño debe ir e o que debe facer, e axiña e distintamente albisca cada un dos consellos dos ignorantes. Tamén valora o escuro a partir do aberto, o grande desde o pequeno, o remoto desde o próximo, a totalidade desde o particular.

Que non te mova a autoridade do que fala nin atendas por quen é, senón polo que di, nin penses a cantos senón a cales agradas. Busca o que pode atoparse, aprende o que pode saberse, desexa o que podes desexar diante de todos e non te apliques a algo demasiado elevado para ti, de xeito que só con manterte en pé esteas a tremer de medo e, se descendes, des en precipitáreste ao baleiro. Busca, xa que logo, consellos que che sexan saudables cando

cadendum sit. Tunc consilia tibi salutaria aduoca, cum tibi adludit huius uitae prosperitas. Tunc te uelut in lubrico retinebis ac sistes nec tibi dabis impetus liberos, sed circumspicies quo eundum sit uel quousque.

- 3 Magnanimitas uero, quae et fortitudo dicitur, si insit animo tuo, cum magna fiducia uiues liber, intrepidus, alacer. Magnum humani animi bonum est non tremere, sed constare sibi et finem huius uitae intrepidus expectare. Si magnanimis fueris, numquam iudicabis tibi contumeliam fieri. De inimico dices: “Non nocuit mihi, sed animum nocendi habuit”, et cum illum in potestate tua uideris, uindictam putabis uindicare potuisse: scito enim honestum et magnum uindictae esse genus ignoscere. Neminem susurro appetas, neminem suffodias: palam egredere. Non geres conflictum nisi indixeris: nam fraudes et doli imbecillum decent. Eris magnanimis, si pericula nec appetas ut temerarius, nec formides ut timidus. Nam timidum non facit animum nisi reprehensibilis uitae conscientia mala.
- 4 Continentiam uero si diligis, circumcide superflua et in artum desideria tua constringe. Considera tecum quantum natura poscat, non quantum cupiditas expetat. Si continens fueris, usque eo peruenies ut te ipso contentus sis. Nam qui sibi ipse satis est cum diuitiis natus est. Impone concupiscentiae frenum omniaque blandimenta quae occulta uoluptate animum trahunt reice. Ede citra cruditatem, bibe citra ebrietatem. Obserua ne in conuiuio uel in qualibet uitae communitate quos non imitaberis damnare uidearis. Nec praesentibus deliciis inhaerebis nec desiderabis absentes.

a prosperidade desta vida che estea a amosar o seu sorriso. Entón mantente quieto e resiste, coma se estiveses nun lugar no que podes esvarar, e non te entregues a libres impulsos; pola contra, debes mirar ao teu redor e fixarte por onde hai que ir ou ata onde.

- 3 Se a magnanimidade, que tamén se chama fortaleza, reside na túa mente, has vivir con gran confianza, libre, sen medo, ledó. O gran ben para a mente humana é non tremer, senón ser constante e esperar sen medo a fin desta vida. Se es magnánimo, nunca xulgarás a quen che fai unha ofensa. Do inimigo has dicir: «non me mancou, mais tivo a intención de me mancar», e cando vexas que está no teu poder, pensarás que a verdadeira vinganza é poderte ter vingado. Non ataques a ninguén con murmuracións, non danes a reputación de ninguén: avanza abertamente. Non xeres unha guerra a non ser que a teñas declarado antes, pois só ao débil lle conveñen os enganos e o dolo. Estarás entre os magnánimos se non buscas os perigos coma un temerario nin os temes coma un medorento. Pois non é senón a mala conciencia dunha vida réproba a que produce un ánimo medorento.

- 4 A respecto da continencia, se de certo a desexas, aparta de ti o superfluo e mantén en estreito cerco os teus desexos. Considera contigo mesmo canto demanda a natureza, non canto arela o desexo. Se es continente, haste de atopar moi contento contigo mesmo. Quen é dabondo para si naceu con riqueza. Ponlle freo á concupiscencia e rexeita todos os afagos pracenteiros que arrastran o teu ánimo con oculto pracer. Come procurando deixar ben afastada a indixestión, e bebe afastando de ti o empacho, e bebe deixando lonxe a ebriedade. Ten a observancia de que nin nun banquete nin en calquera vida en comunidade semelles estar a condenar os que non imitas. Non teñas afección ás delicias presentes nin desexes as ausentes. Que o teu sustento sexa sinxelo, e faino non por afán de obter pracer, senón polo propio alimento. Que sexa a fame a que excite o teu padal, non os sabores. Calma os teus desexos con pouco, porque só debes preocuparte disto, de que poidan desaparecer. E así, como creado á imaxe e semellanza da Divindade, sepárate todo o que poidas do corpo cara ao espírito.

Victus tibi ex facili sit, nec ad uoluptatem, sed ad cibum accede. Palatum tuum fames excitent, non sapor. Desideria tua paruo redime, quia hoc tantum curare debes, ut desinant. Atque ita quasi ad exemplar diuinum compositus a corpore ad spiritum quantum potes abducere. Si continentiae studes, habita non amoene, sed salubriter, nec dominum notum uelis esse a domo, sed domum a domino. Non tibi affingas quod non eris, nec quod es maius quam es uideri uelis. Hoc magis obserua, ne paupertas tibi immunda sit nec parsimonia sordida nec simplicitas neglecta nec lenitas languida, et si res tibi exiguae sunt, non sint tamen angustae. Nec tua defleas nec aliena mireris. Si continentiam diligis, turpia fugito antequam accidant, nec quemquam alium uereberis plus quam te. Omnia tolerabilia praeter turpitudinem crede. A uerbis quoque turpibus abstineto, quia licentia eorum impudentiam nutrit. Sermones utiles magis quam facetos et affabiles ama, rectos potius quam obsecundantes. Miscebis interdum seriis iocos, sed temperatos et sine detrimento dignationis ac uerecundiae. Nam reprehensibilis risus est, si immodicus, si pueriliter effusus, si muliebriter fractus. Odibilem quoque hominem facit risus aut superbus et clarus aut malignus et furtiuus aut alienis malis euocatus. Si ergo tempus iocos exigit, in his quoque cum dignitate sapientiae gere, ut te nec grauet quisquam tamquam asperum nec contemnat tamquam uilem. Non erit tibi scurrilitas, sed grata urbanitas. Sales tui sine dente sint, ioci sine uilitate, risus sine cachinno, uox sine clamore, incessus sine tumultu. Quies tibi non desidia erit et cum ab aliis luditur tu sancti aliquid honestique tractabis. Si continens es, adulationes euita sitque tibi tam triste laudari a turpibus quam si lauderis ob turpia. Laetior esto quotiens displices malis et malorum de te aestimationes malas

Se te afanas na continencia, que a túa morada sexa non encantadora, senón salubre, e non queiras ser un señor coñecido pola súa casa, senón que o sexa a casa polo seu señor. Non finxas ser o que non es nin queiras semellar seres máis do que es. Observa isto en moi gran medida: que a pobreza non che sexa noxenta, nin a privación sórdida, nin a sinxeleza algo digno de rexeitamento, nin a tenrura lánguida, e se as cousas que posúes son escasas, que non che resulten mesquiñas. Non chores polas túas cousas nin admires as alleas.

Se amas a continencia, fuxe do infamante antes de que suceda, e non temas a ningún outro que a ti mesmo. Considera que todo é tolerable agás o infame. Absten-te de palabras groseiras porque o uso licencioso delas alimenta a impudicia. Ama os discursos útiles en maior medida que os de estilo divertido e afable, os rectos máis que os afagadores. Mestura de cando en vez algo de humor entre a seriedade, pero temperadamente, sen menoscabo da dignidade e do respecto debidos. Pois reprehensible é a risa se é desmedida e flúe sen control, ou dun xeito infantil ou a soar en crebas, como a das mulleres. Fai odioso ao home a risa soberbia e altisonante e asemade a maligna, e a furtiva, e a provocada polas desgrazas alleas. En caso de que a circunstancia esixa algunhas brincadeiras, mantén nelas a dignidade da sabedoría de xeito que a ninguén lle peses por áspero nin te censure por vil. Non sexa patrimonio teu a burla, senón unha urbanidade agradable. Que as túas agudezas non resulten mordaces, as túas grazas non teñan vileza, a túa risa estea sen gargallada, a túa voz sen grito e o teu discurso sen boureo.

Que o descanso non se che converta en desidia, e cando outros estean a se divertir, ti entrégate a algo santo e honesto.

Se es continente, has evitar as adulacións, e que che resulte tan triste ser loado por xente infame coma se foses loado a causa de cousas infames. Conténtate cada volta que desgustes aos malvados e considera que as opi-

ueram tui laudationem adscribe. Difficillimum continentiae opus est adsentationes adulantium repellere, quorum sermones animum quadam uoluptate resoluunt. Nullius per adsentationem amicitiam merearis nec hunc promerendi ad te aditum aliis pandas. Non eris audax, non adrogans. Submittes te, non proicies, grauitate seruata. Admoneberis libenter, reprehenderis patienter. Si merito te obiurgauit aliquis, scito quia profuit, si immerito, scito quia prodesse uoluit. Non acerba, sed blanda uerba timebis. Esto uitiorum fugax ipse, aliorum uero neque curiosus scrutator neque acerbus reprehensor, sed sine exprobratione corrector, ita ut admonitionem hilaritate praeuenias. Et errori facile ueniam dato. Nec extollas quemquam nec deicias. Dicentium esto tacitus auditor, adeuntium promptus receptor. Requirenti facile responde, contendenti facile cede, nec in iurgia disceptationesque descendas. Si continens es, et animi tui et corporis motus obserua, ne indecori sint, nec ideo illos contemnas, quia latent. Nam nihil differt, si nemo uideat, cum ipse illos uideas. Mobilis esto, non leuis constans, non pertinax. Alicuius rei scientiam te habere nec ignotum sit nec molestum. Omnes tibi pares facies: si inferiores superbiendo non contemnas, superiores recte uiuendo non timeas. In reddenda officiositate neque neglegus neque exactor appareas. Cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus aequus. Severior esto iudicio quam sermone, uita quam uultu, ultor clemens, saeuitiae detestator, famae bonae neque tuae seminator neque alienae inuidus, rumoribus, criminibus, suspicionibus minime credulus, sed potius malignis qui per speciem simplicitatis ad nocendum aliquibus subripiunt oppositissimus, ad iram tardus, ad misericordiam pronus, in aduersis firmus, in prosperis cautus et humilis, occultator uirtutum

nións malas dos malvados son a verdadeira loanza acerca de ti. A angueira máis difícil da continencia é rexeitar os afagos dos aduladores; os seus discursos desatan a mente con certa clase de pracer. Non te fagas merecente da amizade de alguén grazas a dicirlle obsequiosamente que si a todo nin lle deas entrada a ninguén para que gane méritos ante ti dese xeito.

Non sexas audaz nin arrogante. Sé humilde, pero non te axeonlles ante ninguén, e mantén sempre a gravidade. Déixate aconsellar con xenerosidade e recibe as críticas con paciencia. Se alguén che reprocha algo con razón, debes saber que iso che está a ser beneficioso, e se o fai sen razón, debes saber que quixo sercho. Has temer non as palabras duras, senón as brandas. Fuxe por ti mesmo dos vicios, pero non te convertas en escrutador curioso dos demais, nin en acerbo reprensor, senón en corrector que evita o reproche e acompaña a admonición con bo humor. Perdoa facilmente o erro. Non enxalces a ninguén nin o rebaixes. Sé tácito oínte dos que falan e pronto receptor dos que a ti se achegan. Responde facilmente a quen che pregunte, cede facilmente a quen se che opón e non te rebaixes a altercados ou discusións.

Se es continente, observa que os movementos da túa mente e do teu corpo non sexan indecorosos nin por iso mesmo despreces aqueles polo feito de estaren ocultos. Pois non hai ningunha diferenza se ninguén os ve cando ti mesmo si estás a velos. Sé flexible pero non voluble, constante pero non teimudo. O coñecemento dalgunha cousa que poidas posuír non debe quedar na ignorancia nin resultarche molesto. Deberás facer a todos os teus iguais. Non despreces os inferiores comportándote con soberbia, non temas os superiores a ti vivindo ti con rectitude. En devolver as boas maneiras non te amoses negligente nin rigoroso. Sé bo con todos, brando con ninguén, familiar con poucos, ecuánime con todos.

Sé máis severo no teu xuízo que no teu discurso, na vida máis que no rostro, clemente no castigo, un home que deteste a crueldade, nin sementador

sicut alii uitiorum, uanae gloriae contemptor et bonorum quibus praeditus es non acerbus exactor. Nullius imprudentiam despicias. Rari sermonis ipse, sed loquacium patiens, seuerus ac serius, sed hilares non aspernans, sapientiae cupidus et docilis. Quae nosti sine adrogantia postulanti imperties. Quae nescis sine occultatione ignorantiae tibi postula impertiri.

- 5 Iustitiae post haec uirtus est. Quid est autem iustitia nisi naturae tacita conuentio in adiutorium multorum inuenta? Et quid est iustitia nisi nostra constitutio, sed diuina lex, et uinculum societatis humanae? In hac non est quod aestimemus quid expediat. Expediet quicquid illa dictauerit. Quisquis ergo hanc sectari desideras, time prius deum et ama deum, ut ameris a deo. Amabis enim deum, si illum in hoc imitaberis, ut uelis omnibus prodesse, nulli nocere et tunc te iustum uirum appellabunt omnes, sequentur, uenerabuntur et diligent. Iustus enim ut sis, non solum non nocebis, sed etiam nocentes prohibebis. Nam nihil nocere non est iustitia, sed abstinentia alieni est. Ab his ergo incipe, ut non auferas. Et ad maiora prouehere, ut etiam ab aliis ablata restituas; raptoresque ipsos ne aliis timendi sint, castiga et cohibe. Ex nulla uocis ambiguitate controuersiam nectas, sed qualitatem animi speculari. Nihil tibi intersit an firmes an iures: de religione et fide scias agi ubicumque de ueritate tractatur. Nam etsi iureiurando deus non inuocetur -etiam non inuocanti testis est- tamen non transies ueritatem, ne iustitiae transeas legem. Quod etsi aliquando coarteris uti mendacio, utere non ad falsi, sed ad ueri custodiam, et si contigerit fidelitatem mendacio redimi, non mentieris, sed potius excusabis, quia ubi honesta causa est iustus secreta non prodet. Tacenda enim tacet, loquenda loquitur; atque ita

da túa boa fama nin envexoso da allea, para nada confiado en rumores, acusacións, sospeitas, enormemente inimigo dalgúns seres malvados que na aparencia de simplicidade están a asexar para facer dano, tardo na ira, inclinado cara á misericordia, firme na adversidade, cauto e humilde na prosperidade, en ocultar as túas virtudes igual que outros os seus vicios, desprezador da vana gloria e non amargo cobrador dos bens cos que fuches dotado. Non lle deas importancia á imprudencia dalgúns. Ti mesmo sé de palabra escasa pero paciente cos falangueiros, severo e serio, pero sen desprezar os que teñen bo humor, cobizoso da sabedoría e dócil. Comparte sen arrogancia con quen cho pida as cousas que coñeces. As que descoñeces, pide que chas expliquen sen ocultar a túa ignorancia.

- 5 Despois destas, está a virtude da xustiza. Que é, pois, a xustiza, senón unha convención tácita da natureza inventada para auxilio de moitos? E que é a xustiza senón unha institución nosa e, con todo, lei divina e vencello da sociedade humana? Nela, non é o que estimamos o conveniente; o conveniente é aquilo que sexa o que ela ten ditado. Sexas quen sexas ti, pois, que desexas seguila, teme primeiro a Deus e ama a Deus para seres amado por Deus. Pois amarás a Deus se o imitas nisto, no feito de queres ser beneficioso a todos e non mancar a ninguén, e entón todos che han chamar varón xusto, e hante seguir, hante venerar e hante amar. Pois para ser xusto non só non deberás facer dano, senón que tamén deberás impedírllelo aos que causan dano. Pois non facer dano non é xustiza, senón absterse do alleo. Comeza, xa que logo, por isto: non roubarás, e despois encamiñate a maiores cousas: restitúe o roubado por outros. Castiga e corrixe aos ladróns mesmos, para que outros non lles teñan medo.

Non xeres controversia debido á ambigüidade dalgunha palabra; pola contra, has facer os teus xuízos a partir das calidades da túa mente. Non fagas distinción entre o que afirmes ou o que xures. Has de saber que se actúa segundo a relixión e a fe alí onde se trata acerca da verdade. Pois aínda que non invoques a Deus nun xuramento —pois El é testemuña mesmo

alta illi pax est et secura tranquillitas. Dum alii a malis uincuntur, ab illo mala. Haec ergo si studere curaueris, laetus et intrepidus cursus tui finem exspectans prospicies tristia huius mundi hilaris, tumultuosa quietus, extrema securus.

- 6 His ergo institutionibus hae quattuor uirtutum species perfectum te facient uirum, si mensuram rectitudinis earum aequo uiuendi fine seruaueris.

Nam prudentia si terminos suos excedat, callidus et pauendi acuminis eris, inuestigator latentium et scrutator qualiumcumque noxarum ostenderis. Notaberis minutus, suspiciosus, attentus, semper aliquid timens, semper aliquid quaerens, semper aliquid conuincens, et qui subtilissimas suspiciones tuas ad deprehensionem alicuius impingas admissi. Monstraberis digito astu plenus, uersipellis et simplicitatis inimicus, commentatorque culparum, et postremo uno nomine a cunctis malus homo uocaberis. In has ergo maculas prudentia immensurata perducet. Quicumque in illa mediocri lance persistit, nec obtusum in se habet aliquid nec uersutum.

- 7 Magnanimitas autem si se extra modum suum extollat, faciet uirum minacem, inflatum, turbidum, inquietum, et in quascumque excellentias dictorum atque factorum neglecta honestate festinum, qui momentis omnibus supercilia subrigens ut bestiarius, etiam quieta excitat: alium ferit, alium figit. Sed quamuis audax sit impugnator, tamen multa extra se ualentia ferre non poterit, sed aut miserum appetit finem aut aerumnosam sui memoriam

para quen non o invoca—, non quebrantes, porén, a verdade, para non quebrantares a lei da xustiza. No caso de que nalgunha ocasión te vexas obrigado a utilizar a mentira, non te sirvas dela para protexer o falso, senón a verdade, e se ocorre que a lealdade deba protexerse coa mentira, non mintas, senón mellor válete de escusas, pois, onde a causa é honesta, o xusto non traizoa os segredos. Cala o que se debe calar. Fala o que se debe falar, e ten así unha paz profunda e unha tranquilidade segura. Mentres uns son vencidos polos males, os males sono por aquel. E así, se pos o teu afán en preocuparte disto, esperando ledos e intrépido a fin da túa carreira, has contemplar, sorrinte, as tristezas deste mundo, calmo os seus tumultos e seguro os seus momentos derradeiros.

- 6 Xa que logo, baixo estas premisas así constituídas, estas catro clases de virtudes han facer de ti un varón perfecto se conservas ata a xusta fin da túa vida a medida da súa rectitude. Pois se a prudencia excede os seus límites, converteraste en astuto, nun ser dunha intelixencia que ha causar medo, e amosaraste como investigador do oculto e escrutador de calquera cousa que provoque dano. Serás tachado de mesquiño, desconfiado, escrupuloso, sempre a temer algo, sempre a buscar algo, sempre denunciando algo, e tamén de que te serves das túas sospeitas máis sutís para descubrir o que vai suceder. Serás sinalado co dedo e acusado de estar cheo de astucia, falso e inimigo do simple, que leva a conta das culpas dos demais, e finalmente has de ser chamado cun único nome por todos: malvado. A estes estigmas leva unha prudencia desmesurada. Quen se mantén nela cun resultado que se sitúa no xusto medio non posúe dentro de si nada obtuso nin dotado de dobrez.
- 7 Se a magnanimidade excede o seu límite, converterá ao home en ameazador, inflado, turbulento, inquieto e apresurado a se lanzar en pos de calquera sen medida das súas palabras e dos seus actos, rexeitando calquera tipo de honestidade; alguén que en todo momento, mentres levanta as cellas coma o gladiador que loita contra as bestas salvaxes, excita ás que

derelinquit. Mensura ergo magnanimitatis est nec timidum esse hominem nec audacem.

8 Continentia deinde his terminis te adstringat: caue ne parcus sis, ne suspiciose et timide manum contrahas, ne in minimis quoque speculam ponas. Nam talis et tam circumcisa pudebit integritas. Hac ergo mediocritatis linea continentiam obseruabis, ut nec uoluptati deditus, prodigus aut luxuriosus appareas, nec auara tenacitate sordidus aut obscurus existas.

9 Iustitia postremo eo mediocritatis tibi tenore regenda est, ne ductu iugiter leni immotam semper animi rationem negligentia subsequatur, dum neque de magnis neque de minimis errantium uitii corrigendi curam geres, sed licentiam peccandi aut adludentibus tibi blande aut inludentibus proterue permittes. Neque rursum nimiae rigiditatis asperitate nihil ueniae aut benignitati reseruans humanae societati dirus appareas. Ita ergo amabilis iustitiae regula tenenda est, ut reuerentia disciplinae eius neque nimia negligentiae communitate despecta uilescat neque seueriori atrocitate durata gratiam humanae amabilitatis amittat.

10 Si quis ergo uitam suam ad utilitatem non tantum propriam, sed et multorum inculpabiliter adscisci desiderat, hanc praedictarum uirtutum formulam pro qualitatibus temporum, locorum, personarum, atque causarum eo medietatis tramite teneat, ut uelut in quodam meditullio summitatis adsistens quasi per abrupta altrinsecus praecipitia aut ruentem compos ipse deuitet insaniam aut deficientem contemnat ignauiam.

están tranquilas, fere a unha, atravesa a outra. Pero aínda que el mesmo sexa un atacante audaz, non poderá resistir a tantas e tales forzas contra el, do cal acaba por afrontar un final miserento ou deixa tras si unha lembranza desgraciada. Así pois, a medida da magnanimidade é non ser un home medorento nin audaz.

- 8 A continencia márcache o límite nestes termos: ten tino de non ser avaro, de non apartares a man de xeito sospeitoso ou pusilánime, de non estar atento ante as máis pequenas cousas. Unha integridade tal, e tan delimitada, hache de resultar vergoñenta. Por iso has observar a continencia nesta liña da medianía, de xeito que non aparezas ante os demais como entregado aos praceres, nin semelles desbaldidor ou luxurioso, nin sexas ruín nin suíño, pola túa avara teimosía.
- 9 Finalmente, deberás gobernar a xustiza baixo esta marca da moderación, para que a negligencia non siga a unha sempre inamovible razón da mente debido a un carácter pusilánime, mentres non te preocupas de corrixir nin os grandes nin os mínimos vicios dos que erran e, en cambio, concedédeslles permiso para pecar a aqueles que brandamente te enchen de afagos ou se mofan de ti con maldade. Xa que logo, débese posuír a regra dunha xustiza amable, de xeito que a reverencia ante a súa disciplina non quede envilecida debido ao exceso de negligencia na comunidade nin, endurecida por unha moi severa crueza, perda a graza da amabilidade humana.
- 10 Así pois, se alguén desexa dedicar sen tacha a súa vida, non só á utilidade propia, senón á de moitos, posúa a fórmula destas devanditas virtudes segundo as calidades dos tempos, dos lugares, das persoas e das causas, baixo esta vía da moderación, de xeito que, coma se estivese no medio dun cumio con abruptas carricovas a un e outro lado, sexa capaz de se manter dono de si, quer evite a danosa caída, quer desprece a preguiza que todo o ensome.

